

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 3, Sayı: 6, Mart 2016, s. 209-226

Ramazan ATA¹

TARİH BOYUNCA SÜNNÎ-Şİİ MÜCADELESİ VE TÜRKLERİN TUTUMU

Özet

Türklerin Müslüman olması tarihin gidişatını değiştiren en önemli olaylardan birisidir. Türklerin Müslüman olması Hanefî âlim ve dervişler vasıtasıyla gerçekleştiği için tarih boyunca bu anlayışın bayraktarlığını yapmışlardır. Türkler ekseriyle amelde Hanefî, itikatta Maturidî kökenli olmalarına rağmen, kamu düzeni için tehlike oluşturmadıkları sürece diğer mezhep ve anlayışlara karşı da hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Fakat Şiîliğin aşırı yorumları konusunda devlete tehdit olarak gördükleri için şiddetli tedbirler almışlardır. Türkler, Büyük Selçuklu zamanında İranlılardan, Anadolu Selçuklu zamanında Rum ve Ermenilerden, Osmanlı zamanında ise Hıristiyan kökenli devşirmelerden devlet hizmetlerinde yoğun biçimde yararlanmışlardır. Hatta askerî işleri kendi üzerlerine, dinî işleri Abbasî hilafeti üzerine ve idarî işleri de İranlılar üzerine yükleyen üçlü bir eklektik yönetim sistemini benimsemişlerdir. Ne zaman ki, bazı mezhep ve anlayışlar devlet için tehlike oluşturmaya başlayan paralel yapılar haline gelmiş, o zaman bu sistem çökmüştür.

Anahtar kelimeler: Türk, Müslüman, Selçuklu, Sünnî, Şiî.

SUNNÎ-SHIA DISPUTE THROUGHOUT HISTORY AND TURKS' POLITICS

Abstract

Turks' choosing Islam and being Muslim is one of the most important events changing the course of history. As Turks' choosing Islam occurred via the Hanafî scholars and dervishes. Turks support this school of Islam throughout the history. Although Turks have generally been in the school of Hanafî in practice and Maturidî in theology, they have been tolerant towards the other sects and

¹Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı., ataramazan68@gmail.com

intellection unless they don't become a threat to public safety. But about extreme reviews of Shiism what they see as a threat for the state have taken severe measures. Turks widely benefited from Iranians during Great Seljuks Empire time, Greeks and Armenians during Anatolian Seljuks time and from Christian recruitments during Ottoman time in affairs of state. Moreover they had a kind of eclectic triple government system that gave military rule to themselves, religious rule to Abbasid Caliphate and administration works to Iranians. This system was collapsed when some of those sects and school of teologies started to behave as if a paralel structure in the state and became a threat for the state.

Keywords: Turk, Muslim, Seljuks, Sunnî, Shia.

GİRİŞ

21. yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız dönemde Ortadoğu yeni gelişmelere gebe gibi görünmektedir. Bu gelişmelerden en önemlisi bölgenin mezhepsel ayrışma sarmalına girmek üzere olmasıdır. Mezhepsel ayrışma, bölgede yeni çatışmaların fitilini ateşleyecektir. Burada düşünülmesi gereken yaklaştığı açıkça görülen bu çatışmalara karşı hangi tedbirler alınabileceğidir. Bu çareleri bulabilmek için tarihe bakmakta her iki taraf için de yarar vardır. Sünnî ve Şîî İslam dünyası tarih boyunca yaşanan bu tür mezhep çatışmalarından büyük zarar görmüştür. Tarih bu konuda bizim için en büyük yol gösterici olacaktır. Biz burada meseleyi alanımız olması itibarıyla Selçuklular'dan itibaren ele alarak Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar dönemini de ana hatları ile incelemek istiyoruz. Bu dönemlerde uygulanan meselenin çözümüne dönük yaklaşımları günümüze ışık tutması amacıyla ortaya koymak meselenin anlaşılmasına faydalı olacaktır diye düşünüyoruz.

Türklerin Müslüman olmasında birinci derecede İslam'ın evrensel ilkeleri etkili olmuşsa da, bu dinin toplumsal alanda yer edinmesi büyük ölçüde Ebu Hanife'nin özgürlükçü ve hoşgörülü İslam anlayışı sayesinde gerçekleşmiştir. Abbasîlere bağlı olarak Horasan ve Türkistan'da kurulan bölgesel devletler hukukî ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle Hanefîliği referans aldılar. Çünkü Hanefîlik gerek iç hukuk gerekse uluslar arası hukuk alanında son derece gelişmiş bir sisteme sahipti. Aynı zamanda bu mezhep akla, insana ve insanî değerlere büyük önem veriyordu. Bölge halkı İslam'ın inanç, ibadet ve ahlakî değerlerini Ebu Hanife'nin yanında eğitim görerek bölgeye dönmüş âlimlerden öğreniyordu. Irak'a giderek Hanefî hukukunu öğrenen âlimlerin Türkistan halkıyla aynı dili konuşması da bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynadı.²

Hanefîlik, İslam'ın doğu coğrafyasıyla ve özellikle Türk bölgeleriyle özdeşleşmiş bir mezheptir. Bu mezhep özgürlüğe değer vermesi, serbest düşünce ve görüşlere açık olmasıyla Türkler arasında yoğun bir ilgiyle karşılandı. Abbasî halifesi Harun Reşid döneminde baş kadılığa getirilen ve Ebu Hanife'nin talebesi olan Ebu Yusuf'un Kitabü'l Harac isimli kitabına baktığımız zaman, bu mezhebin Türklerin Müslümanlaşmasında niçin bu kadar önemli olduğunu daha iyi anlıyoruz. Ebu Yusuf kitabında bölgenin toprak yapısı, vergiler, suç ve cezalar ve ölçü birimleri ile ilgili bölgeye uygun orijinal ve pratik fikirler üretti.³ Ebu Yusuf'la birlikte Hanefîliğin ilk öncü nesli Harzem, Türkistan, Horasan ve Maveraünnehr bölgelerine

² Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İstanbul, 2011, s. 91.

³ İmam Ebu Yusuf, *Kitabü'l Harac*, Sadeleştiren, İsmail Karakaya, Ankara, 1982, s. 13-467.

giderek yeni Müslüman olmuş halka Hanefiliğin görüşlerini tanıttı. Bunların bölgenin dilini bilmeleri kendileri için büyük avantaj oldu.

1. Selçuklular ve Sünnî-Şîî Çatışmasına Yaklaşımları

Türkler, toplumsal teşkilatlanma ve devlet kurma açısından oldukça teşkilatçı bir millettir. Selçuklular, İslam'ı Samanîler döneminde yetişmiş Hanefî-Maturidî bilginler kanalıyla öğrendi ve kabul ettiler. Bundan dolayı İslamiyeti kabul ettikleri andan itibaren bu anlayışı benimsediler ve daima bu mezhebin mensubu olarak kaldılar. Büyük Selçuklu Devleti, 11. ve 12. asırlarda Horasan ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmına, ardından Anadolu'ya yeni Müslüman olmuş Türkleri yerleştirmekle işe başladı. Bu iskân politikası askerî, ictimai, kültürel, ilmî, dinî ve siyasî faaliyetlerle birlikte uygulamaya sokuldu. Selçukluların hâkim olduğu bölgelerdeki ribatlar, hanlar, medreseler vb. kurumlar bu yerleşmenin değişik veçhelerinin ölmez hatıralarıdır.⁴

Selçuklular, Abbasîlerin kendilerini Bağdat'a davet etmesiyle yeni bir durumla karşılaştılar ki, bu durum Şîî-Büveyhî hâkimiyetiydi. Sâsanî geleneklerini yeniden canlandırmak ve İran monarşisini İslamî idare sistemiyle uzlaştırmak isteyen Büveyhîler, ilk dönemden itibaren Şîîlere ait merasim ve törenleri açıktan gerçekleştirmeye başladılar. Büveyhîler'den önce Bağdat şehrinde önemli bir Şîî nüfusu yokken onlardan sonra şehrin batısındaki Kerh Mahallesi Şîîlerin merkezi haline geldi.⁵ Bu durum şehirde ileride meydana gelecek kanlı Sünnî-Şîî kavgalarının zeminini hazırladı. Büveyhîler aynı zamanda Fatımîlerle olan ilişkilerini Abbasî halifelerine karşı koz olarak kullandılar. Büveyhîlerin Şîîleri destekleyen tutumları yüzünden çok şiddetli kan dökmeye kadar varan çatışmalar yaşandı. Bu dönemde Sünnîler önce Gaznelilerin sonra Selçukluların desteğini istemek zorunda kaldılar. Gazneli Mahmud'un Şîîlere olan hasımlığını Firdevsî ve başka şair ve yazarlara karşı tutumundan açıkça görmekteyiz.⁶ Sultan Mahmud döneminde sağlanan bu destek sayesinde Şîî baskısı önemli oranda kırıldı ve Gazneli idaresi altındaki diğer yerlerde de Şîîler şiddetli baskı altında tutuldu. Aynı durum Sultan Mesud döneminde de sürdü.

Daha yeni İslamiyete giren İranlıların hemen Arap milletinden olanların üstünlüklerine karşı mücadele etmeleri, önce Türklerin kendilerinin de mevaliden olmalarından dolayı hoşlarına gitmişse de daha sonra işin rengi değişmiştir. Çünkü İran Şîî düşünce etrafında kendini idrak ederken; Türklerin en özlü tarafını ise Sünnîlik teşkil etmekteydi.⁷ Emevilere karşı gelişen Şuubiye hareketini harekete geçiren saik bu hanedan tarafından ötekileştirilen mevalinin iktidara ortak olma mücadelesi olmuştur. Bu amaçla yola çıkan İranlılar, işi tamamen kişisel yararlarını gözetme ve yeni dine kadim inançlarını sokma pozisyonuna taşıyınca, Türklerle araları açılmaya başlamıştır. Kendilerinden az önce İslamiyete giren İranlıların Şîî inancına ortak olmak, onların içinde asimile olup kaybolma hususunda Türkleri endişelendirmiş olmalıdır. Tam bu sıralarda Şîî baskısına karşı kendisine bir dayanak arayan Abbasî halifesi Kaim Biemrillah'ın, Arslan Besasirî'nin kendisine despotça muamele etmesi ve saygı

⁴ Sönmez Kutlu, *Türkler*, s. 81-110.

⁵ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul, 2002, s. 156.

⁶ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, Çev. Necati Lugal, İstanbul, 1990, s. 92-93.

⁷ Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Ankara, 2012, s. 166.

göstermemesi üzerine Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'i Şîilere karşı yardıma çağırması Türklerin yeni yolunu ve kaderini çizmiştir.⁸

İslam topraklarına girişlerinden sonra Selçuklular hızlı bir şekilde Müslümanlaştılar. Büyük Selçuklu Türkleri İslam'ın Sünnî yorumunu kabul ettiler ve daha sonra bu anlayışın bayraktarlığını yaptılar.⁹ Sünnîliğin açık ve ılımlı esasları Türklerin işlenmemiş ve heyecanlı zekâlarına daha uygun geliyordu. Selçukluları yıkmak için çeşitli teşkilatlar kuran Batınîler ve aşırı Şîiler ile olan mücadeleler hariç tutulursa, Selçuklu sultanları mezhepler arası çatışmalara fazla müdahil olmadılar. Mesela Melikşah Bağdat'ta Eşarîler ve Hanbelîler arasındaki çatışmaların kamu güvenliğini zedeler hale gelmesi ve Nizamiye medresesine sığmaması üzerine, baş müderris Ebu İshak Şirazi'ye bir mektup göndererek bu tartışmayı bitirmelerini istemiştir.¹⁰ Kendileri Hanefî olmakla beraber Sünnî mezhepler arasında dengeli bir politika izlemeye çalışan Selçuklu hükümdarları, devlet için tehdit olarak gördükleri aşırı Şîilere ve özellikle Batınîlere karşı şiddetli tedbirler almışlardır. Selçuklu Devleti'nin kuruluş felsefesini geliştirmiş olan Nizamülmülk, vefatından az önce yazmış olduğu Siyasetnâme'sinde Batınîlerin devlet için bir tehdit olduğunu kitabının sonuna eklemiş ayrıca Şîi grupların entrikaları konusunda Melikşah'ı uyarmıştır.¹¹

Selçuklular İslam'ı henüz yeni kabul etmiş konargöçer Türkler olarak dönemin en gelişmiş iki medeniyetinden birisinin ortasına yani İran'a gelip yerleştiler. Bu medeniyetten oldukça farklı bir siyasal zihniyet ve tecrübeyi de beraberlerinde getirdiler.¹² Bu yepyeni siyasal zihniyet ile göçebe kültürü, kadim İran medeniyeti ile ilginç bir birliktelik oluşturdu. Bu yeni gelen göçebe Türklerin, İranlılar ve Abbasîler tarafından bazı yönlerden küçümsendiği gözden kaçırılmamalıdır. Selçuklu hükümdarları devletin başında görünmelerine rağmen, ipleri dini yönden Abbasîlerin, idari yönden ise İranlıların ellerine bırakmaktan gocunmadılar. Bunu pratik uygulamalara bakarak şöyle de ifade edebiliriz; Askerî ve savunma işlerinin Türkler tarafından, yönetim işlerinin İranlılar tarafından, din işlerinin ise Abbasîler tarafından yürütüldüğü üçlü defakto bir yönetim sistemi.¹³

⁸ Şadrüddin Ebu'l-Hasan El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara, 1999, s. 13.

⁹ Nizamülmülk'e göre bütün dünyada iyiyi ve doğru yolu gösteren iki mezhep vardır. Biri Hanefî, diğeri Şafiî mezhebi. Bunu dışında kalanlar bidat ve şüphelidirler. Sultan-ı şehit (Alparslan) kendi mezhebi üzerinde o kadar sağlam ve doğru idi ki, "Eğer vezirim (Nizamülmülk) Şafiî mezhebinden olmasaydı daha kuvvetli siyasetçi ve daha heybetli olurdu", dediğini defalarca duydum. (Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981, s. 139.); Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Haz., Metin Ergun, , Ankara, 2005, s. 20-21.

¹⁰ Sönmez Kutlu, *Türkler*, s. 109.

¹¹ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev., Neşet Çağatay, Ankara, 1992, TTK. Yay., s.141.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak*, Söy., Haşim Şahin, İstanbul, 2014, s. 409.

¹³ Sultan Tuğrul Bey, Horasan'a bir mektup yazarak Bağdat'a girdiğini bildirip cereyan eden olaylar hakkında bilgi verdi (Mart-Nisan 1056). Bu arada vezir Amidülmülk Kündürî, tabi sultan adına, Ebu'l Ganâim İbn Fesances'i Vâsıt ve yörelerine vali atadı.(Sibt İbnu'l Cevzi, *Miratu'z-Zaman Fî Tarihi'l-Ayân*, Terc. Ali Sevim, Ankara, 2011, s. 14) Onun Şafiî mezhebinden utandığını ve her zaman bana dert yandığını bildiğimden Maveraünnehirlilerin Semerkand sultanının huzurunda vezirine Rafizî dedikleri kulağına ulaşırsa benim canıma hemen kıyar diye düşündüm. Bu sözün Sultan'ın kulağına gitmemesi için 30 bin dinar harcadım. (*Siyasetnâme*, s. 140-141.) Nizamülmülk böyle demesine rağmen Nizamiye medreselerine Şafiîlerden başka nerdeyse hiçbir âlim görevlendirmemiştir.

Selçuklular, İslam dünyasının hizmetine girdikleri andan itibaren kendilerini Sünnî mezhep çatışmalarının içinde bulmuşlardır. Tarihî tecrübelerinden faydalanarak hâkim oldukları İslam dünyasını hemen bu çatışmaların dışına çıkarmışlar ve Hristiyanlarla beraber hareket ederek Sünnî İslam dünyasına zarar vermeye çalışan Mısır kaynaklı Fatımilerin zararlı faaliyetlerini engellemeye, mümkün olursa kökten yok etmeye çalışmışlardır. Burada dikkat çeken husus, günümüzde yoğun biçimde yaşanan Sünnî-Şîî kavgasının, 11. asırda Hanefîlik, Hanbelîlik ve Şafîîlik arasında yaşanıyor olmasıdır.¹⁴ Tuğrul Bey'in veziri Kündürî, Mutezîlî görüşlere sahip bir Hanefî olmasından dolayı, Şafîî ve Hanbelî âlimleri dışlamış ve bazı karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Alparslan tarafından görevinden alınarak yerine vezirliğe Nizamülmülk getirilmiştir.¹⁵

Tuğrul Bey, Bağdat'a geldiği dönemde bütün mezheplere karşı eşit mesafede durup hoşgörüyü yaklaşmak istemiştir. Buna rağmen başta veziri Kündürî olmak üzere istemeden de olsa bu kavgaların içine çekilmiştir. Bu durumda bazen eşit mesafede durarak hakem rolü oynamış bazen de kuvvet kullanarak meseleyi çözmeye çalışmıştır.¹⁶ Selçuklular, Sünnî İslam dünyasının liderliğini ele aldıkları andan itibaren kendilerini ister istemez Bizans ve Fatimî devletlerinin karşısında bulmuştur. İmparatorluk yani Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah dönemlerine baktığımız zaman mücadelenin yoğun biçimde Fatimîlere karşı yürütüldüğünü görüyoruz. Nitekim Tuğrul Bey, Bağdat'a doğru yola çıkmadan önce daha Hemedan'da iken, önce kutsal topraklara gidip hac yapacağını sonra da Suriye ve Mısır'a doğru yoluna devam ederek Şîî Fatimî Devleti'ni ortadan kaldıracığını ilan etmişti.¹⁷ Fatimîlerin ilerlemesi büyük oranda durdurulmuş fakat bu devlet bütün gayretlere rağmen tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Fatimîlere karşı mücadele dört bir taraftan siyasî, ilmî, askeri ve iktisadî alanlarda sürdürülmüştür. Selçuklu-Fatimî mücadelesi Sünnî-Şîî mücadelesi çerçevesinde şekillenmiş ve bu şekilde devam etmiştir.

Tuğrul Bey Abbasî halifesinin daveti ile Bağdat'a geldiği zaman ilk hedefi Şîî Büveyhîler Devleti olmuştur. Büveyhîler, Abbasî halifesinin bütün yetkilerini elinden almış ve neredeyse bir kukla durumuna düşürmüşlerdi. Büveyhîler, X. asırda ortaya çıkmış ve liderleri Ebu Şuca Büveyh ve oğullarının Samanoğulları Devleti'ne karşı kazandığı zaferlerle İsfahan, Şiraz ve Erran başta olmak üzere İran'ın büyük bir kesimini ele geçirmişlerdi. 945 tarihinden itibaren Bağdat'ı da ele geçirerek Abbasî hilafeti üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.¹⁸ Bundan dolayı Tuğrul Bey bu tehdidi ortadan kaldırmadan hiçbir şey yapılamayacağını anlamış ama ardı ardına çıkan karışıklıklar nedeniyle bunu sağlamada zorlanmıştır.¹⁹

Özellikle İbrahim Yınal'ın Fatimî Devleti'nin kışkırtmaları ile başlattığı iktidar mücadelesi bu durumun en önemi müsebbibi olmuştur. Aslan Besasirî, ona tek başın hükümdar olması hususunda kendisinin ve Fatimî halifesinin bütün gücüyle yardım edeceğini belirtti. Bu teklif İbrahim Yınal'a gayet cazip geldi. Bu konudaki yazışmalar ortaya çıkınca Yınal isyanını

¹⁴ Bu konuda Nizamülmülk'ün bir cümlesi gayet dikkat çekicidir: "Alparslan kendi mezhebinde pek ciddi olması sebebiyle Şafîî mezhebinde olmayı bir kusur saydığından devamlı endişe edip, korkuyordum." (Nizamülmülk, s. 139).

¹⁵ Sönmez Kutlu, *Türkler*, s. 110.

¹⁶ Ocak, *Selçuklular*, s.85.

¹⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 2013, s.233.

¹⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, s. 28.

¹⁹ Sibt, s. 55-75.

daha zamanı gelmeden açığa vurmak zorunda kaldı. İsyanı bastırmak için Tuğrul Bey Bağdat'ı terk etmek zorunda kalınca Besasirî şehri kolayca ele geçirdi.²⁰ Tuğrul Bey halifenin kızıyla evliliği sürecinde bu konuyu gündeme getirecek ve amcazadesini öldürmesinin sebebi olarak halifeyi zor durumda bırakmasını sebep olarak gösterecektir.²¹

Burada Abbasî ve Selçuklu çıkarları için rakip Büveyhîler ve Aslan Besasirî gibi görünmesine rağmen, perde arkasından bunları ve daha sonra Batınîleri yönlendirenin Fatımîler Devleti olduğu geçen süreçte anlaşılacaktır. Fatımîlerin Irak topraklarında faaliyete başlaması el-Hâkim (996-1020) döneminde başlamıştır. 1010 yılında Abbasî halifesine isyan eden Karvaş el-Ukaylî, Fatımîlerin davetine uyararak Musul, Medain ve Kûfe'de onlar adına hutbe okutmuştur. Bunun üzerine Abbasî halifesi Fatımîler aleyhinde bir bildiri yayınlamıştır.

Selçukluların Bağdat'a gelerek Sünnî dünyanın liderliğini ele almasından sonra Fatımîler ve Selçuklular için birbirleri öncelikli hedef haline gelmiştir. Selçuklular gibi güçlü bir rakibin ortaya çıkması ile Şîî propagandası büyük darbe yemiş ve gerilemeye başlamıştır. Bu durumu Abbasîler kendi lehlerinde kullanmak istemişlerdir. Halifenin veziri İbnü'l-Müslime, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesinden hemen sonra Şîîlerin yoğun olarak yaşadıkları Kerh mahallesine Sünnî alameti olan siyah bayrak asılması için emir vermiştir.²² Selçuklular ile direkt mücadele edemeyeceğini anlayan Fatımîler, Batınî faaliyetlerini desteklemeye başlamıştır. Batınîler tarafından yürütülen terör, şiddet ve korkutma hareketleri oldukça etkili olmuştur. Batınîler bir taraftan faaliyetlerini Selçuklu topraklarına taşırken, öte taraftan özellikle fakir ve cahil insanlar üzerinde tesir ederek sosyal düzeni sarsmışlardır.²³ Böylece Selçuklular, Şîîleştirme faaliyetlerinin direkt muhatabı durumuna gelmişler ve bu durum kendileri için bir varlık meselesi olduğu için onunla bütün gayretleri ile mücadele etmeye başlamışlardır. Böylece taraflar arasında siyasî, iktisadî, askerî ve ilmî alanlarda kıyasıya bir mücadele başlamış ve bu durum iki kutuplu bölünmüş bir İslam dünyasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Irak bölgesinde Şîîliğin gelişmesi ve bir güç olarak ortaya çıkması daha önce de belirttiğimiz gibi Büveyhîler ile başlamıştır. Mezhep olarak Şîîliği benimseyen Büveyhî sultanları bunu hayat gayeleri haline getirmişlerdir. Şîîlik vasıtasıyla Sasani geleneklerini canlandırmak isteyen Büveyhî sultanları Abbasî halifelerinin de güçsüzlüğü nedeni ile 945 tarihinden itibaren Şîîlere ait merasim ve törenleri açıktan yapmaya başlamışlardır. Bağdat'ın böylece Sünnî ve Şîî olarak ikiye ayrılması bu dönemlerde olmuştur. Kerh mahallesi bu dönemden itibaren yoğun biçimde Şîîlerin yerleştiği bölge haline gelmiştir. Tuğrul Bey gelmeden önce bu mahalle ile diğer Sünnî mahalleler arasında mezhep çatışmaları çıkmıştır.²⁴

Bütün bu olaylar 1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi ile yeni bir evreye taşınmıştır. Artık Sünnî dünyanın halifesi Sünnî bir güç tarafından Şîîlerin tasallutundan kurtarılmış oluyordu. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi ile birlikte ismi hutbelerde halife ile birlikte zikredilmeye başlanmış ve bu durum Sünnî halkta büyük bir sevinç yaratmıştır. Böylece kısa sürede Şîî ve Büveyhî tehdidi Bağdat şehrinde uzaklaştırılmıştır. Şîîlerin bazı ileri

²⁰ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 235.

²¹ Sibt, s. 64.

²² Sibt, s. 16.

²³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 206-210.

²⁴ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s. 173.

gelenleri öldürülmüş diğerleri ise kaçmıştır. Özellikle Kerh mahallesinde Şîîlerin özel günleri dolayısıyla bazı karışıklıklar çıkmış ama çeşitli yöntemlerle bastırılmıştır.²⁵

Bağdat'taki Sünnî-Şîî çatışması her yılın belli dönemlerinde yoğunlaşmıştır. Muhtemeldir ki bu olaylar başka yerlerde de dönem dönem yaşanmıştır. Büveyhîler döneminde bu durum daha fazla yaşanırken daha sonraki dönemde de rahat durmamışlardır. Bunda Fatimîlerin tahrikleri kadar, Abbasi ve Selçuklu otoritesini tanımak istememeleri de etkili olmuştur. Bütün bu olanlara rağmen Şîîlerin Bağdat'tan tamamen çıkarılması seçeneğinin düşünülmemesi Selçukluların hoşgörüsünün bir delilidir. Selçuklular genellikle bu çatışmalara doğrudan müdahil olmayıp tarafları barıştırıcı rol oynamıştır. Olaylar kontrolden çıkma eğilimine girdiği zaman kamu düzenini koruma adına askeri güç kullanmışlardır.²⁶

Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişinden önce Rahbe'ye kaçan Aslan Besasirî kendisine katılan Şîî sivil ve askerlerin desteği ile iyice güçlendi. Kendisi aynı zamanda Fatimîler tarafından yoğun biçimde desteklenmekteydi. Bundan dolayı olay sıradan bir komutanın isyan hareketi olmaktan çıkıp Sünnî-Şîî düşüncesinin koruyucuları olan Selçuklu-Fatimî savaşı haline dönüştü. Besasirî'nin kendisi için büyük bir tehdit haline geldiğini gören Tuğrul Bey isyanı bastırmak için amcaoğlu Kutalmış'ı bir ordunun başında ona karşı gönderdi. Yanına Kureyş b. Bedran'ı müttefik olarak alan Kutalmış 1056-57 yılında Sincar yakınlarında Besasirî ile yaptığı savaşı kaybetti. Musul'u ele geçiren Besasirî burada Fatimîler adına hutbe okuttu. Besasirî'nin otoritesini tanıyan Vasit ve Kûfe gibi civar şehirlerinde de Fatimîler adına hutbe okundu. Hatta Bağdat'tan başka Abbasi halifesi adın hutbe okunan bir yer kalmadı.²⁷

Bu yenilgiler üzerine Tuğrul Bey meseleyi bizzat kendisi halletmeye karar verdi ve içinde fillerin de bulunduğu bir ordu ile Bağdat'tan ayrıldı. Marangozlara yeni mancınklar yaptıran ve depolardaki yedek silahları da askerlere dağıtan Tuğrul Bey önce Musul üzerine yürüdü. Karşılıklı propaganda faaliyetleri sonucunda birçok destekçisi Besasirî'yi terk etti. Gücünü büyük oranda kaybeden Besasirî tekrar ilk merkezi olan Rahbe'ye çekildi. Böylece Musul'u ele geçiren Tuğrul Bey burada kardeşi İbrahim Yinal'ı bırakarak Bağdat'a geri döndü. Fakat bundan üç ay sonra Besasirî tekrar Musul önlerinde görüldü. Musul'u müttefikleri ile beraber ele geçirdiler. Bunu duyan Tuğrul Bey'in geldiğini öğrenince mukavemet etmeksizin kaçtılar. Böylece 1058 Eylülünde Musul tekrar Selçuklu yönetimine geçti.²⁸

Aslan Besasirî Bağdat'ı ele geçirerek Fatimî halifesi adına hutbe okutmak istediğini belirterek destek istedi. Fatimî halifesi buna çok sevindi ve elinden gelen yardımı gönderdi. Bu sırada ortaya çıkan İbrahim Yinal isyanı bu hareket için uygun ortamı meydana getirdi. İsyani bastırmak için Tuğrul Bey Bağdat'tan ayrılınca önemli bir güç kalmadı ve Besasirî gelerek kolayca burayı 27 Aralık 1058 tarihinde tekrar ele geçirdi. Bağdat'ın Kerh mahallesinde yaşayan Şîîler bu olay sırasında Besasirî'ye yoğun biçimde destek oldular. Hatta Kerh mahallesinde yaşayan Şîîler, Fatimî halifesi Mustansır Billah'ın adını beyaz bir bayrağa yazarak mahallelerine astılar ve Sünnîlerin evlerini yağmaladılar. Aralık 1058'den itibaren halife camisinde dahi Fatimîler adına hutbe okunmaya başlandı. Böylece Bağdat tamamen Şîîlerin yönetimine girdi. Bağdat, Vasit ve Basra gibi önemli şehirlerde Fatimîler adına hutbe okunması

²⁵ Sibt, s. 16-17.

²⁶ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s. 178.

²⁷ Turan, *Selçuklular*, s. 87.

²⁸ Sibt, s. 45-47.

daha önce hiç görülmemiş bir durumdu. Buna rağmen Fatimî halifeliği kendisine ganimetlerden pay gönderilmemesini hoş karşılamadı. Ayrıca Mısır'daki kıtlık ve Besasirî'ye güvenmemesi nedeniyle yardım göndermedi. Bunun yanı sıra Selçuklu ordusunun bu duruma müsaade etmeyeceğini ve Besasirî'ye yardım ederse kendisinin hedef haline geleceğini biliyordu.²⁹

Durum gerçekten Fatimîlerin tahmin ettiği gibi gelişti. İbrahim Yınal sorununu halleden Tuğrul Bey, Besasirî meselesini halletmek ve halifeyi yeniden kurtarıp görevine döndürmek için harekete geçti. Önce Besasirî ve müttefiki Kureyş'e elçi göndererek halifeyi görevine iade etmeleri durumunda Bağdat'a gelmeyeceğini ve kendilerini cezalandırmayacağını söyledi. Kureyş durumun vahametini anlayarak Besasirî'ye halifeyi görevine iade etmeyi teklif etti. Besasirî bunu gerçekleştirmek için bazı şartlar ileri sürdü ve diğer yerlerden Bağdat'ı savunmak için birliklerini Bağdat'a davet etti. Ağır olan bu şartları tabiatıyla Tuğrul Bey'in kabul etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine daha Tuğrul Bey gelmeden Sünnîler ayaklandı ve Kerh mahallesini yağmaladı.³⁰

İstekleri yerine getirilmeyip üstüne bazı şartlar ileri sürülünce Tuğrul Bey Bağdat'a doğru harekete geçti. İşin ciddiyetini anlayan Besasirî Bağdat'ı terk ederek Kûfe'ye doğru çekildi. 1060 yılı Aralık ayında sultan ve halife Nehrevan'da buluştular. Tuğrul Bey, halifenin başına gelenlerden kendisini sorumlu tuttu ve İbrahim Yınal isyanından dolayı zamanında gelemediğini belirterek özür diledi. Bu olaydan dolayı Fatimî halifesi ile Besasirî'yi cezalandıracağını söyleyip bir saygı ifadesi olarak halifenin atının dizginlerini tutup has odasına kadar götürdü. Bunda sonra hızla harekete geçerek Besasirî'yi yakalamak üzere yola çıktı. Tuğrul Bey yaptıklarından ve halifeye saygısızlığından dolayı Besasirî'ye çok kızgındı. Onu ele geçirmek için bütün tedbirleri aldırdı ve bütün kaçış yollarını kapattı. Bunu sonucunda 1061 yılının ilk aylarında Vasıt şehri yakınlarında Besasirî ve Dubeys'in kuvvetlerine bir baskın yapılarak bozguna uğrattıldı. Ölü ele geçirilen Besasirî'nin başı Tuğrul Bey'e getirildi. Tuğrul Bey beyninin yerinden çıkarılarak yerine cebinden çıkarılan beş dinarın konulmasını istedi. Ayrıca kesik baş Bağdat'a götürülerek bir süre mızrağın ucunda halka gösterildi. Böylece yaklaşık bir yıl süren Bağdat'taki Aslan Besasirî hâkimiyeti sona ermiş oldu.³¹

İbrahim Yınal isyanında bir yandan kendisine haksızlık yapıldığını düşünmesi etkili olurken, diğer yandan Fatimîler ve Besasirî tarafından tahrik edilmesinin tesiri oldu. Fatimî halifesi bizzat İbrahim Yınal'a mektup yazarak Tuğrul Bey'e isyan etmesi hususunda teşvik etti.³² Bu teşviklere karşı İbrahim Yınal Fatimîlerden hilat, mal ve lakap isteyerek hutbeleri onlar adına okutacağına söz vererek isyan edip Hemedan'a hareket etti. Tuğrul Bey fazla birliklerini dağıtarak az bir kuvvetle onun peşinden Hemedan yönüne harekete geçti. Tuğrul Bey Hemedan'a daha önce ulaşıp hazine ve silahları ele geçirdi ama askerlerinin azlığı nedeniyle İbrahim Yınal tarafından yenilerek burada muhasara edildi. Daha sonra yardıma gelen eşi ve yeğenleri tarafından İbrahim Yınal Rey yakınlarında yenilerek bu durumdan kurtarıldı. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın öldürülmesi hususunda önce kararsız kaldıysa da daha sonra onun Fatimîlerin kışkırtması ile halifeye ve kendisine yaptıkları aklına gelince öldürülmesi kararını verdi.³³

²⁹ Sıbt, s. 70-75.

³⁰ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s.186-187.

³¹ Sıbt, s. 66.

³² Celalüddin es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefa*, Mısır, 1952, s. 418.

³³ Sıbt, s. 64.

Tuğrul Bey aslında Fatimî tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Abbasî hilafetinin merkezi olan Irak'taki olaylar ve hanedan mücadelesi bunu engellemiştir. Buna rağmen onun Suriye ve Mısır'da duruma müdahil olmak istediğine dair kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Özellikle Tuğrul Bey'in, Fatimîlerin veziri Ebu Muhammed Yazurî ile haberleşmesi tespit edilmiş ve vezir Fatimîler tarafından ortadan kaldırılmıştır.³⁴ Selçuklu Fatimî mücadelesi Suriye üzerinde odaklanmış ve burada hâkimiyet sağlamak için uzun süre karşı karşıya gelmiştir. Burada Alparslan 1069 yılında komutanlarından Atsız'ı göndererek önemli bir hamle yapmıştır. Atsız, Filistin, Kudüs ve Remle'yi Fatimîlerin elinden alarak Selçuklulara bağlamıştır.³⁵ Fakat Bizans'taki iktidar değişikliği Alparslan'ın daha ileri gitmesini engellemiştir.

Melikşah döneminde de Fatimîlerin nüfuzunu kırma ve ortadan kaldırma gayretleri devam etti. 1074 tarihinde önemli Selçuklu komutanlarından Şöklî, Akka'yı ele geçirip buradan Taberiye üzerine harekete geçti. Aynı dönemde Atsız Şam'ı ele geçirerek hutbeyi tekrar Abbasî halifesi adına okuttu. Böylece bölgede 106 yıldır devam eden Şîî hâkimiyeti sona ermiş oldu. Ertesi yıl Atsız kendisine bağlı Türkmen atlıları ile doğrudan Mısır'a karşı harekete geçti. Önce ilerleme sağladı ise de sonrasında Mısırlıların birleşmesi ve ordusu içindeki ayrılıklar nedeniyle yenilerek yeniden Şam'a geri çekilmek zorunda kaldı.³⁶ Daha sonra Atsız'ın Tutuş tarafından öldürülmesi Şîî tehdidinin ortadan kaldırılması gayretlerini uzun süre akamete uğrattı.

Selçukluların Sünnî İslam dünyasının liderliğini ele aldıktan sonra en önemli rakipleri daha önce de söylediğimiz gibi Şîîlik olmuştur. Günümüzde nasıl Şîîlerin lokomotifliğini İran yapıyorsa da o dönemde bu görevi Mısır merkezli Fatimîler yapmıştır. Selçuklular bunlarla sadece siyasî ve askerî alanda değil fikrî ve ilmî alanda da mücadele etmişlerdir. Özellikle önemli merkezlere açılan Nizamiye medreseleri vasıtasıyla bu alanda önemli başarılar gösterildiği tarihi bir vakıadır. Böylece hem Şîîliğin fikirleri çürütülmüş hem de İslam düşüncesi önemli bir gelişim göstermiştir. Böylece Şîîlik ve hemen akabinde onunla elele yürüyecek olan Moğol ve Haçlı seferlerine karşı önemli mevziler kazanılmıştır.

Askeri sahada Selçukluların yenilemeyeceği anlaşılınca, Şîîler mücadeleyi asimetrik alana kaydırdılar. Bu süreçte Selçuklu-Şîî mücadelesi dediğimiz zaman daha ziyade Batınîlik ve Hasan Sabbah dikkat çekmektedir. Batınîliği bir tedhiş hareketi haline getiren Hasan Sabbah'ın ortaya çıkması Selçukluların zirve dönemini yaşadığı sırada oldu. Hasan Sabbah eğitimini Mısır'da tamamladıktan sonra İran'a döndü ve hemen Selçuklu yönetiminin dikkatini çekti. Fakat Alparslan'ın istihbarat ve ajanlığa iyi bakmaması nedeniyle onun döneminde tekrar gelişme ve yayılma imkânı buldu. Buna rağmen Nizamülmülk daha önceden tanıdığı Hasan Sabbah'a karşı koruma tedbirleri aldı ve Rey'e gelmesini engelleyerek Kazvin bölgesine kaçmasını sağladı.³⁷

Melikşah hükümdar olduktan sonra Nizamülmülk'ün de sürekli uyarıları ile Batınîlik tehlikesinin önemini kavramış ve bu meseleyi kökten halletmek için harekete geçmeye karar vermiş ama ölümü buna izin vermemiştir. Nizamülmülk ve hemen arkasından Melikşah'ın ölümü Batınîleri rahatlatmıştır. Selçuklu şehzade ve devlet adamlarının birbirleriyle mücadelesi

³⁴ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s. 193.

³⁵ Sıbt, s. 194-195.

³⁶ Sıbt, s. 197-201.

³⁷ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 209-213.

devletin otoritesini sarsarken, Batınîler için uygun bir hareket ortamı meydana getirmiştir. Böylece Batınîler bir tedhiş ortamı yaratmış ve sürekli güçlenmişlerdir.³⁸

Nizamiye medreseleri sayesinde Şîilik egemen bir mezhep olma gücüne ulaşamamıştır. Bu medreselerde ve buradan yetişen âlimler tarafından diğer yerlerde Sünnî akideler ilmî şekilde öğretilmiş ve böylece halkın Şîî fikirlerine kapılması engellenmiştir. Nizamiye medreselerinde yetişen âlimlerin bu konuda çağlarını aşan etkileri olmuştur. Sünnî akideyi Şîiliğe karşı koruma konusunda İmamı'l-Harameyn Cüveynî ve Gazzalî sadece dönemleri için değil daha sonraki asırlar için de Sünnî akidenin muhafızı olan önemli eserler yazmışlardır. 1078 tarihinde Selçuklu komutanlarından Artuk Bey Şîiliğin bir diğer kolu Karmatîler'e de büyük darbe vurmuştur.³⁹

3. Anadolu Selçukluları ve Sünnî-Şîî Çatışmasına Yaklaşımları

Seyhun sahasından inerek Maverâünnehr ve İran'da bir süre dolaştıktan sonra Bizans serhatlarına gelen ve Selçuklu kumandası altında Anadolu'yu Türkleştiren Oğuz Türkmenleri, Küçük Asya'nın İslamlaşmasında şüphesiz en büyük rolü oynamışlardır.⁴⁰ 1063 yılında Anadolu Selçuklularının atası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış tahtta kendisinin de hakkı olduğunu söyleyerek, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra iktidar mücadelesi için harbe girişmiş ve bu sırada ölmüştür. Alparslan'ın vefatından sonra Kutalmış oğullarından kurtulmak isteyen Melikşah bunları sıkça şikâyet edilen Türkmenlerin başında Anadolu'ya göndermiştir.⁴¹

Fatimî Devleti, yüz bulamadığı Selçuklu Devleti'ne karşı Anadolu Selçuklu Devleti ve diğer Selçuklu hanedan üyeleri ile temasa geçmiş ve bunları kendi davasına kazanmaya çalışmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkması Şîîler ile derinden ilintilidir. Kutalmış oğullarının tarih sahnesine çıkması 1074 tarihinde Suriye'de Melikşah'a bağlı olan Atsız'a karşı bir müdahale ve Fatimîler Devleti ile temasa geçmeleriyle başlamıştır.⁴² Bu teşebbüsünde başarıya ulaşamayan Süleymanşah, Anadolu'ya girmiş ve önemli bir mukavemetle karşılaşmadan Konya ve sonra da İznik'i ele geçirerek 1075 tarihinde burasını kendisine başkent yapmıştır.⁴³

Kutalmış oğullarından ismini tam bilemediğimiz birisi kendisini Yabgulular soyundan olmasından dolayı Suriye'ye çağırın Yabgulu beylerinden Şökli ile beraber Taberiye'ye gitmiş ve Mısır Fatimî halifesine itaatini bildirmiştir.⁴⁴ Süleymanşah'ın kardeşinin bu şekilde hareket etmesi hatta bazı kaynaklarda İbrahim Yınal'ın da böyle hareket ettiğinin belirtilmesi, Büyük Selçuklulara karşı zorunluluktan ortaya çıkan bir durumdur. Alparslan zamanında Suriye'ye kaçan Yabgulular Melikşah'a itaat ettikleri için Süleymanşah ve kardeşi Mansur şartların kendileri için daha müsait olmasından dolayı Anadolu'ya geçtiler. Anadolu'ya yönlendirilenlerin çoğunun Yabgulu Türkmenleri olması Kutalmış oğulları için şartları daha da kolaylaştırıyordu.⁴⁵

³⁸ Siyasetnâme, s. 285-310.

³⁹ A. Ocak, *Selçuklular*, s. 246

⁴⁰ M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Haz. Metin Ergun, Ankara, 2005, s. 13.

⁴¹ Brockelmann, *İslam Ulusları*, 213-214.

⁴² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 40.

⁴³ Turan, *Türkiye*, s. 55.

⁴⁴ O. Turan, *Selçuklular*, s. 48.

⁴⁵ O. Turan, *Selçuklular*, s. 53-54.

Anadolu Selçuklu Devleti yaşadığı bölgeler itibariyle dini hürriyete büyük önem vermiştir. Bizans'ın dinî baskısında nefret eden Ermeniler, Süryaniler ve Pavlakiler kolayca idaresi altına girince bunu önemini pratik olarak görmüştür. Bizans ile Büyük Selçuklu Devleti arasında yaşayabilmesi için din hürriyetinin sağlanmasının kilit önemde olduğunu yaşadığı kritik olaylar ortaya koymuştur. Bundan dolayı Sünnî İslam'ın savunuculuğunu Büyük Selçuklular kadar üstlenmemişlerdir. Zannımca heterodoks dinî ve tasavvufi hareketlerin daha ziyade Anadolu'da ortaya çıkmasının sebebini bu anlayışta aramak gerekir. Yerli Anadolu halkı ile Türkistan'dan gelen konargöçer Türkmenlerin bu anlayışta birleşmeleri Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslamlaşmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁶ Bu sayede Anadolu Selçuklu Devleti Anadolu'ya kolayca yerleşirken aynı zamanda pek çok sarsıntılara Büyük Selçuklular'dan daha kolay mukavemet göstermiştir.

1075 tarihinde İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması ile aynı aileden iki devlet ortaya çıkmış oluyordu. Bundan sonra Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları arasında birçok alanda gizli veya açık rekabet yaşandığını görmekteyiz. Melikşah'ın halası Gevher Hatun'u öldürtmesi bu rekabetin tezahürlerinden birisidir. Nizamülmülk, Melikşah için çok zengin bir kadın olan Gevher Hatun'dan 50 bin altın borç aldı. Borç vaktinde ödenmeyince Gevher Hatun Nizamülmülk'ü çok sert sözlerle azarladı ve Anadolu'ya hareket halinde bulunan Türkmenlere katılmakla tehdit etti. Bunu üzerine öldürüldü.⁴⁷

1055 tarihinden itibaren Büyük Selçuklular, Sünnî İslam'ın koruyuculuğunu ve bayraktarlığını üstlenince yeni ortaya çıkan ve daha ziyade göçebe ve atlı Türkmenlere dayanan Anadolu Selçukluları bazen başka arayışlara girmiştir. İktidar mücadelesi ve merkezden uzak olmaları nedeniyle Bizans ve Fatımîlerle yaptıkları temaslar dinî yönden Anadolu Selçuklularının, Büyük Selçuklulardan daha zayıf olduklarını akla getirmektedir.⁴⁸ Anadolu Selçukluları ile Fatımîlerin temasını sağlayan Melikşah'ın Fatımîler meselesini kendisine havale ettiği Atsız tarafından sürekli sıkıştırılan Büyük Selçuklu komutanı Şöklî olmuştur. Şöklî bu durumdan kurtulmak için kendine müttefik ararken, Anadolu Selçukluları ile temas kurmuştur. Bütün Türkmenlerin, Selçuklu yönetici ailesinden olması dolayısıyla kendilerine tabi olacağına dair bir mektubu Kutalmışoğullarına göndererek Suriye'ye çağırmıştır. Atsız'ı yenip Suriye'den uzaklaştırırlarsa Şîî Fatımî halifesinin kendilerine mutlaka yardım edeceğini bu mektupta belirtmiştir. Kutalmışoğullarından birkaçı bu mektup üzerine hızla Suriye'ye Şöklî'nin yanına gelip beraberce Taberiyye'ye giderek Fatımî halifesine itaatlerini açıklamışlardır. Bunun üzerine Kudüs'te bulunan Atsız hızla onlara karşı harekete geçmiş ve Taberiyye yakınlarında yapılan savaşta yenilgiye uğratmıştır.⁴⁹

Süleymanşah bu durumdan haberdar olunca, Atsız'a kardeşini serbest bırakması için bir haberci gönderdi fakat olumlu bir cevap alamadı. Bunun üzerine kardeşi ve akrabaları Atsız tarafından esir alınan Süleymanşah 1074 yılında Abbasîlere dayanan amcaoğullarına karşı manevi bir dayanak bulmak amacıyla Fatımîler ile temasa geçti. Tarsus'u fethedince oraya kadı ve hatib atamak için Trablusşam'ın Şîî hâkimi İbni Ammar'a müracaat etti. Büyük Selçuklular

⁴⁶ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 14.

⁴⁷ *Sıbt*, s. 199.

⁴⁸ Nureddin Zengî, serbest ve felsefî düşüncelerinden, Hıristiyanlarla dostluk kurarak cihad yapmadığından dolayı II. Kılıçarslan'ı elçisinin huzurunda tecdidi imana davet ediyor; Müslümanlarla değil Hıristiyanlarla savaş yapmasını teklif ediyordu. (Turan, *Türkiye*, s. 204.)

⁴⁹ *Sıbt*, s. 201.

ve Anadolu Selçukluları arasındaki rekabeti gören ve Fatımîlerin durumdan faydalanmak istediğini tespit eden Abbasî halifesi duruma müdahale etti. Abbasî halifesinin etkisi ile Melikşah hilat, sancak ve menşur gibi saltanat alametleri göndermek suretiyle Süleymanşah'ın hâkimiyetini istemeden de olsa kabul etti ve böylece uç beyliğinden hükümdar seviyesine çıkararak Şîlik tesirinden Kutalmışoğullarını uzaklaştırdı.⁵⁰

4. Osmanlılar ve Sünnî-Şîî Çatışmasına Yaklaşımları

Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren neredeyse bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Sünnîliğin muhafızı olmuştur. Orta Asya'daki karışıklıklardan ve Moğol baskısından bıkan halk, liderler ve dinî önderler başta Anadolu olmak üzere batıya doğru yoğun kitleler halinde göç etmişlerdir. Bu göç dalgası Anadolu'nun batısını da yoğun biçimde Türkleştirmiş ve Müslümanlaştırmıştır.⁵¹ Burada önlerine çıkan ve kolayca geçilmesi mümkün olmayan deniz ve boğaz Türklerin kesif şekilde birikmesini sağlayarak gelecekte tekrar püskürtülmesini imkânsız hâle getirmiştir denilebilir. Böylece kaderin bu cilvesi, buraların daha sonra Endülüs ve Balkanların kaderine uğrama riskini ortadan kaldırmıştır.

Heterodoks şeyhler diyebileceğimiz Baba İlyas ve Baba İshak idaresinde 1240'lı yıllarda gerçekleşen Babailer isyanı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlarken Osmanlı Devleti'nin de temellerini atmıştır. Bu isyan bazılarının sandığı gibi Şîî kökenli bir isyan değildir. Osmanlı dinî hayatında diğer beyliklerde olduğu gibi Şîî eğilimlerin ağır bastığı yönündeki fikirler de bazı batılların ve onları takip eden diğerlerinin abartmasıdır.⁵² Heterodoks kelimesi bir teoloji terimi olarak bazılarının zannettiği gibi sapkın manasından ziyade, kabul edilmiş resmî din anlayışına yani Ortodoks anlayışa karşı dinî anlayışa sahip manasına gelmektedir.⁵³ 13. asırda Anadolu'da yaşayan Türkler arasında bazı Şîî inançlarına rastlanmasına rağmen, bunlar İran geçişi sırasında diğer inançlar gibi göçebe Türkmenlerin inancına karışmış bazı yöresel inanç kırıntılarıdır. Bahsedilen dönemde Anadolu'da hiçbir Sünnî-Şîî çatışmasına rastlanılmaması bu durumun en önemli göstergelerinden birisidir. Siyasî, sosyal veya teolojik alanda böyle bir çatışma yaşandığından dönemin neredeyse hiçbir eserinde bahsedilmemektedir.⁵⁴

Aşıkpaşazade, Heterodoks tasavvuf gruplarını Abdalân-ı Rum ismiyle Osmanlı Devleti'nin temellerini atan dört grup içinde saymaktadır.⁵⁵ Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde devlet sisteminin merkezileşmesi ile sistemin dışına itilen heterodoks Türkmenler, Anadolu'nun batısına yığılmışlar ve buradaki beylikleri meydana getirmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması ve yönetimin İlhanlıların eline geçmesiyle bu süreç daha da hızlanmıştır. Diğer beyliklerden daha yoğun savaş ve gazalar içerisine giren Osmanlı sınırlarına ellerinde tahta kılıçlar bulunan birçok abdal ve gazi gelmiştir. Bunlar savaşlara müritleriyle beraber en önde katılmışlardır. Abdalân-ı Rum olarak nitelendirilen bu heterodoks Türkmen şeyh ve babaları ile dervişleri menşelerinde aslında; Yesevî, Kalenderî, Haydarî, Vefaî vb. gruplardan meydana gelmektedir.⁵⁶

⁵⁰ Turan, *Türkiye*, s. 48-49, 63.

⁵¹ Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.213-214.

⁵² Brockelmann, *İslam Ulusları*, s. 217-218.

⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı*, İstanbul, 2000, s.148.

⁵⁴ Ocak, *Babailer*, s. 148-149.

⁵⁵ Aşıkpaşaoğlu, s. 195.

⁵⁶ Ocak, *Babailer*, s. 204-205.

Baba İlyas'ın hatırası 14. asırda Osmanlı Beyliğinde toplanmış bulunan müritlerinin hatıralarında yaşıyordu. İnegöl yakınlarında yerleşmiş bulunan bu türden en önemli şahsiyetlerden birisi Geyikli Baba idi. Kendisi hakkında bilgi almak isteyen Orhan Gazi'nin adamlarına “*Baba İlyas müridiyim seyyid Ebu'l Vefa tarikinden*” diyerek kökenini ifade etmekteydi.⁵⁷ Bu ifadeler zaman farkından dolayı direkt bir ilişkiyi ifade etmese de endirekt bir ilişkiyi kesinlikle göstermektedir. Osmanlı kaynaklarında Geyikli Baba hakkında anlatılanlar onun meczup bir sûfî olduğuna işaret eder. O'nun şarap içtiği ile ilgili bilgiler heterodoks anlayışını açık biçimde ortaya koyar.⁵⁸

Geyikli Baba nasıl Abdalân-ı Rum içinde Baba İlyas geleneğini temsil ediyorsa, Abdal Musa da Hacı Bektaş-ı Veli geleneğini temsil etmektedir. Musa Baba olarak da bilinen Abdal Musa, Hacı Bektaş geleneğini Osmanlı'ya bağlayan en önemli isimdir. Özellikle Yeniçeriliğin kuruluşuna adı karıştığı için kuruluş döneminin en önemli kişiliklerinden birisidir. Orhan Gazi ve I.Murad dönemlerinde yaşayan Abdal Musa da doğum yeri olarak Geyikli Baba gibi İran'ın Hoy şehrine dayandırılır.⁵⁹

Daha birçok isim sayabileceğimiz bu heterodoks hareket Osmanlı Devleti'nin ilk iki asrında yönetenler tarafından açık biçimde desteklenmiştir. Osmanlı Beyliği iç bölgelere nazaran, hem fikirlerini yaşamaya ve yaymaya daha uygun olması hem de gaza merkezi olması dolayısıyla bu tür heterodoks baba ve şeyhleri çekiyordu. İlk Osmanlı sultanları bunlara birçok imtiyaz tanımaktan başka, araziler vakfettiler ve bizzat zaviyelerini yapturdular.⁶⁰ Osmanlı hükümdarlarının bu heterodoks baba ve dervişlere bu kadar kolaylık göstermesinin bir başka nedeni de bölgenin imarı ve iskânı meselesidir. Bu dervişler Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'deki yayılışlarının öncüleri oldular. İlk dönemde kurulan bu ahenkli ilişki kurulan devletin kısa sürede cihan devletine dönüşmesinin en önemli nedenlerinden birisidir. Bütün bu desteğe rağmen Osmanlı hükümdarları onları bütünüyle denetimsiz bırakmadılar ve sıkı bir denetime tabi tutarak karışıklığa neden olanları derhal sürgüne gönderdiler.⁶¹

Osmanlı Devlet 1331 tarihinde İznik medresesini kurup başına Davud-ı Kayserî'yi getirerek tercihini açık biçimde göstermiştir. İslam dünyasında o dönemde de günümüzde olduğu gibi ulema ile sufiler arasında bazı tartışma ve çekişmeler yaşanıyordu. Orhan Gazi her iki kesimin de devlet ve toplum için vazgeçilmez unsurlar olduğunu idrak eden basiretli bir hükümdar olarak birleştirici birini müderris olarak atamıştır. Davud-ı Kayserî hem zahir ilimlerine hem de batın ilimlerine vukufiyetiyle tanınan bir sufi ve âlimdi.⁶² Daha sonraki süreçte Bursa, Edirne ve İstanbul medreseleri başta olmak üzere Osmanlı medreselerine hem sufi hem de ilmiye geleneğinden gelen şahsiyetlerin müderris olarak atanmaya devam ettiğini görüyoruz. Devlet bu iki kesimden dışlayıcı ve ötekileştirici bir tavır içine girip saldırganlaşan akımlara karşı tedbir almıştır.⁶³

⁵⁷ Aşıkpaşaoğlu, s. 46.

⁵⁸ Ocak, *Babailer*, s. 208.

⁵⁹ Aşıkpaşaoğlu, s. 200; Neşri, s.232.

⁶⁰ Ocak, *Babailer*, s. 214.

⁶¹ Ocak, *Babailer*, s. 214-215.

⁶² Yaşar Ocak, *Arı Kovanı*, s. 399-400.

⁶³ IV. Murad hem sufi olan Sivasîleri dikkatle izliyor hem de bunları şiddetle eleştiren Kadızâdelileri takip ediyordu. Her iki taraf arasında tarafsız bir tutum takınırken Kadızâdelilerin şiddet kullanmaya

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk iki asrında gayet sıcak karşılanan ve önleri açılan Abdalân-ı Rum dediğimiz bu heterodoks düşüncedeki insanlara karşı bakış özellikle devletin ilk imparatorluk dönemine girdiği Yıldırım Bâyezid (ö. 1402) döneminden itibaren değişmeye başlamıştır. Artık bir imparatorluğa doğru evrilen devlet, siyasi ve idari yapılanmasını heterodoks sûfilerin yardımıyla değil ulemanın yardımıyla gerçekleştirebilirdi.⁶⁴ Bu dönemden itibaren medreseye dayalı kitabî İslam anlayışı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari yapısına hâkim olmaya başladı. Fatih dönemine gelindiği zaman bu durum devletin yeni sistemine uyarlanmak için oldukça olgunlaşmıştı. Bu anlayış Osmanlı Devleti'nin merkezîleşmesi için uygun ortamı meydana getirmiştir. Siyasi İslam diyebileceğimiz Osmanlı devlet İslamı klasik niteliklerini Fatih döneminde kazandı ve Kanunî döneminde bütün çizgileriyle gelişme sürecini tamamladı.⁶⁵ Bu sürecin temel özelliği Medrese İslam anlayışının merkeze yerleşmesi, heterodoks İslam anlayışların ise dışlanmasıdır. Medrese İslamı bu dönemde tasavvuf ile arasına bir mesafe koymuş ve gizli veya açık heterodoks anlayışlara karşı sürekli bir mücadele yürütmüştür. 17. asırdaki Kadızâdeliler hareketi bunun en sert aşamasını teşkil eder.⁶⁶

İslam'ın yayılış sürecinde her zaman gördüğümüz gibi, devlet gaziler tarafından kurulum fakihler tarafından sistemleştirilir ve yerleşik hale gelir. Bu süreçte her zaman savaşçı gaziler kenarda kalır, medreseler ve ulema devletin merkezine yerleşir. Osmanlı Devleti'nde de süreç böyle işlemiştir. Bu durum bütün siyasetnamelerde devletin temeli olarak ifade edilen adaletin sağlanması için gerekli bir husustur. Bundan dolayı 14. asrın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde böyle bir gelişim çizgisi gözlenmektedir. Bahsedilen bu dönemde hem fikhî hem de teolojik boyutuyla Sünnîliğin Hanefilik mezhebinin hâkim olduğu bir İslam anlayışı ve bunun temsilcisi medreseler gelişiyor.⁶⁷ Bu durum Mevlevîlik, Kübrevîlik, Halvetîlik, Bayramîlik, Zeynîlik, Nakşibendîlik, Rufaîlik ve Kadîrlîk gibi Sünnî tarikatların gelişmesi ile tasavvuf alanında da kendini gösteriyor.

Fatih Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlı Devleti merkezîyetçi bir devlet haline gelmiştir. Devlet merkezileşince her şey devletin bekası için hizmet etmeye programlanmıştır. Din de bu durumdan ister istemez etkilenmiştir. Devletin bekası için gerekli görülen Sünnî-Hanefî anlayış bütün boyutları ile teşvik edilirken, bunun dışındakiler dışlanmaya başlamıştır. Bu süreçte Şeyhülislamlık kurumunu Veziriazam vasıtasıyla kendisine bağlaması bu durumun açık bir yansımasıdır. Aynı zamanda sufi vakıflara el koyması da bu merkezîleşme düşüncesinin bir sonucudur. Böylece Fatih kendisi, yani devlet, dışında hiçbir maddi veya manevi güç odağı görmek istemediğini ortaya koymuştur.⁶⁸

Şiilik meselesine gelince, 16. asırda Safevî Devleti ortaya çıkıncaya kadar bu durum Osmanlı Devleti için bir problem olarak tanımlanmamıştır. Osmanlı sınırları içinde çoğunluk Sünnî Müslüman olmakla beraber bazı yerlerde Şiîler de yaşıyordu. Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetim her inanç grubuna inancını yaşamada belli bir hürriyet verirken, kendisini

başlamasıyla devlet gücü kamu düzenini korumak için harekete geçiyordu. (Yaşar Ocak, *Arı Kovanı*, s. 410.)

⁶⁴ A. Yaşar Ocak, "*Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1999, c. 1, s. 111.

⁶⁵ Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 111.

⁶⁶ Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 111.

⁶⁷ Yaşar Ocak, *Arı Kovanı*, s. 411.

⁶⁸ Yaşar Ocak, *Arı Kovanı*, s. 419-420.

Müslüman çoğunluğun mezhebi olan Hanefilik yanında konumlandırmaktaydı.⁶⁹ Fakat bu durum 16. asrın başlarında Rum abdalları tarafından Bektaşîliğin resmen kurulmasına engel olmamıştır. Bu anlayışın gelişmesinde ve yerleşmesinde Yavuz döneminden itibaren halifelik üstlenilmesi temel etkenlerden birisi olmuştur denilebilir. Safevîlerin ortaya çıkardığı problemler ve Memlüklerin ortadan kaldırılması, bu ikili misyonu, yani Sünnîliğin bayraktarlığı ve başta Şîîlik olmak üzere aşırı akımlara karşı tedbirler alınması görevini, Osmanlı Devleti'ne yüklemiştir diyebiliriz.

16. asrın başı Osmanlı Devleti için dinî ve sosyal bakımlardan büyük kırılmalara yol açacak olan Halk İslamı dediğimiz anlayışın Sünnîlik ve Kızılbaşlık şeklinde ikiye parçalanmasına şahit oldu. Bu olayı başlatan 1501 yılında İran'da Safevî tarikatı şeyhliğinden devlet başkanlığına yani şahlığa yükselen Şah İsmail (ö. 1524) oldu. Şah İsmail, kurduğu devletin yaşamasını en büyük rakibi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni içerden çökertmekte görüyordu. Bu düşünceyle Oniki İmam Şîîliğine dayalı olarak kurduğu devletini yaptığı propaganda faaliyetleri ile Osmanlı Devleti için en önemli tehdit haline getirdi. Böylece uzayıp giden Şîî-İran ve Sünnî-Osmanlı mücadelesi başladı.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde daha önce de olan fakat 16. asırdan itibaren çatışma alanı haline gelen Şîîliğin dile getiriliş şekilleri olan Rafizîlik ya da Kızılbaşlık meselesi konusunda birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu meseleyi sadece dinî ve siyasî boyutları ile anlamaya çalışmak eksik kalır. Meselenin devletin merkezîleşme çabalarından dolayı ortaya çıkan sosyo-ekonomik boyutları belki de en az siyasî ve dinî boyutları kadar önemlidir. Rafizîlik veya Kızılbaşlık, İslamî ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan göçebe veya yarı göçebe halk kesimi içinde, kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan tepkiyi kullanmak suretiyle tahrik eden Şîî-Safevî propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasî-dinî ve sosyo-kültürel yapılanmadır.⁷¹

Yaklaşık beş asırdır göçebe veya yarı göçebe hayat tarzına sahip Türkmenler, Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme çalışmaları sırasında aşırı zorlanmıştır. 15. asrın ikinci yarısından itibaren bu çalışma ve çatışmalar had safhaya ulaşmıştır. İşte Safevî Devleti kendi devletinin uygulamalarından rahatsız olan bu kesimi kendi propagandası için hedef kitle olarak seçmiştir.⁷² Anadolu'nun orta, güney ve batı bölümlerinde göçebe veya yarı göçebe olarak yaşayan ve devletin kurucu unsurlarından olmakla beraber, merkezden dışlanan bu Türkmenler, Şeyh Cafer ile şeyhlik mücadelesini kaybedip Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd tarafından çok iyi kullanılmıştır. Şeyh Cüneyd, Hz. Ali soyundan bir seyyid olduğunu iddia ederek faaliyetlerini daha etkili bir hâle getirmiş ve kısa sürede 7-10 bin kişilik müridlerinden müteşekkil bir ordu meydana getirmeyi başarmıştır.⁷³

⁶⁹ Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 111-112. Osmanlı hanedanı ekseriyeti Hanefî idi. II. Bâyezid'in oğlu Şehzade Korkud gibi bazıları müctehid derecesinde Şafîî olsa da bu durum bir istisnadır. (Şehzade Korkud, *İslam'da Ganîmet ve Cariyelik*, Haz. Asım Cüneyd Köksal, Osman Güman, İstanbul, 2013, İsar Yay., s.13-15.)

⁷⁰ Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 140.

⁷¹ Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 141.

⁷² Ocak, *Osmanlı ve İslam*, s. 142.

⁷³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 8-10.

Şah İsmail, Türkmenlere saz eşliğinde söylenen nefeslerle Oniki İmam Şîliğini eskiden alışık oldukları dile uygun biçimde aşladı. Böylece Türkmenlerin heterodoks Müslümanlığı, Şîf motifleri olan Hz. Ali ve Oniki İmam kültleri, Kerbela matemi vb. Şîf inançları ile karışarak, İran Şîliğinden farklı bir hüviyetle Rafızîlik, Kızılbaşlık (Alevîlik) hâline dönüştü. Bunun İran anlamında bir Şîlik olarak ifade edilmesi kesinlikle yanlıştır. Bu kitabî olmaktan ziyade şifahi kültürle gelişen heterodoks bir anlayıştır. Bu toplulukların inanç sistemini Safevî sülûflüğüne göre teşkilatlanmış kabilevî halk Müslümanlığı olarak ifade edebiliriz.⁷⁴

1514 Çaldıran yenilgisinden sonra Osmanlı ordusunu savaş meydanında yenemeyeceğini anlayan Şah İsmail daha önce de denediği asimetrik savaş yöntemlerini sürdürmeye karar vermiştir. Asimetrik mücadelede kendisini dışlanmış hisseden konargöçer Türkmenleri hedef kitle olarak seçmiştir. Böylece daha önceden de var olan Sünnî-Alevî (Kızılbaş) ayrımı toplumda görünür hale gelmiştir. Osmanlı Devleti ile Safevîlerin siyasi mücadelesi bu alanda soğuk savaşla devam ederken hilafetin Osmanlılara geçmesi bu durumu bir dinî misyon haline de getirmiştir. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Devleti hem Sünnî İslam dünyasının resmi temsilcisi olmuş, hem de Safevî-Şîf İran ile resmen varolma savaşı başlatmıştır.

Osmanlı Devleti bu dönemden itibaren Mısır, Halep, Şam ve Bağdat gibi ilim merkezlerinden daha batıdaki medreselere müderris tayin etmeye başladı. Böylece dini özgürlüklerde bazı kısıtlamalara gidildiği gibi farklı anlayışlara daha dar çerçeveden bakılıp dışlanmaya başlandı. Şîilerin yoğun faaliyetlerini engellemek için Hanefilik resmi mezhep olarak benimsendi. Neticede asırlardır yöneticiler ve ulema tarafından değişik mezhep ve akımlara gösterilen hoşgörü oldukça daraldı.⁷⁵ Kesin bir sonuç alınamamasına rağmen Safevî İran'ı üzerine Kanunî döneminde de üç sefer düzenlenmesi bunun ne kadar belirgin bir amaç olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Tabiri caizse bu dönemden itibaren batıya karşı cihadın yanına şeyhülislam tarafından verilen fetvalar ile İran'a karşı açılan seferler eklendi. Bu durum yeni bir dönemin kapısını araladı ve Osmanlı'nın batı karşısında gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisi oldu.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sünnîlik ve Şîiliğin tarihi gelişimini incelediğimiz zaman Şîiliğin Türk devlet geleneğine daha uygun parametrelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Mistik yapısı, merkezi otoriteyi temsil eden imamet teorisi, mevalinin anlayışı olması, şehirlilerden ziyade konargöçerlere dayanması, Türklerin İslam'dan önceki inancının ana karakteri olan atalar kültürüne yakınlığı vb. özellikleri bunlar arasında sayabiliriz. Buna rağmen şunu açıkça ifade etmeliyiz ki, Karahanlı Devletinden başlayarak Gazneli, Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti Sünnî İslam inancının bayraktarlığını yapmışlardır. Bu çelişki büyük oranda kadim medeniyete sahip olan Fars kültürü içinde erime endişesinden kaynaklanmış olmalıdır. İranlılar ve konargöçer Türkmenler, İslam inancına Şîilik elbisesi giydirmişler; şehirli Türkler ise İslam inancına Hanefilik ve Maturudîlik serbestiyet kisvesini giydirmişlerdir. Türk-İslam tarihine baktığımız zaman bu durumun pek az istisnası vardır. Bu devletlerin tebaası içinde başka inançtan insanların olması bu duruma engel değildir. İsmi zikrettiğimiz bütün bu

⁷⁴ Ocak, *Osmanlı İslamı*, s. 142-143.

⁷⁵ Sönmez Kutlu, *Türkler*, s. 115-116.

⁷⁶ Yaşar Ocak, *Arı Kovanı*, s. 425.

devletler kendileri için Sünnî İslam'ın bayraktarlığı misyon ve vizyonunu seçmişlerdir. Onları niteleyen bütün belge ve eserlerde bu durum gayet net biçimde görülmektedir.

Türk-İslam devletleri Sünnîliğin bayraktarlığını yapmalarına rağmen geleneklerinde olan dinî hoşgörüden dolayı kamu güvenliği için tehdit oluşturmadıkları sürece dinler ve mezhepler karşısında tarafsız davranmaya çalışmışlardır. Selçukluların aşırı Şîîlik ve Batınîlik karşısında, Osmanlıların Safevî Şîîliği karşısında harekete geçmeleri bütünüyle bu endişe dolayısıyladır. Selçuklular döneminde Hanefilik ve Şafîlik, Osmanlılar döneminde ise Hanefilik mezhebinin devlet doktrini olarak merkezî konuma getirilip kurumlar oluşturulması devletin bekası ile ilgili endişeler dolayısıyladır. Her iki dönemde de bu endişeden dolayı, dinî anlayışta ve diğer mezheplere karşı tutumda bir katılma ve içe kapanma döneminin ortaya çıktığı görülmektedir. Esasında bu katılma ve içe kapanma dolayısıyla, ulema sınıfının neredeyse bütünüyle bürokrasi arasına katılması, bilimsel gerilemenin en önemli sebeplerinden birisi olmuştur denilebilir.

Türkler tarih boyunca son peygamber aralarından çıktığı için Araplara, İslamiyeti kendilerinden öğrendikleri için Farşlılara karşı saygı beslemiştir. Kendileri de kadim medeniyetlerden birisi oldukları için bu milletlerle zımmen işbölümü yapmıştır. Her üç millet te en iyi oldukları alanlarda çalışmışlardır; Türkler askerlik ve yönetim işini üstlenmişler, Farşlılar bürokratik işleri gerçekleştirmişler, Araplar ise dinî işleri yerine getirmişlerdir. Bu sistemin Özellikle Selçuklular döneminde son derece iyi işlediğini görmekteyiz. Böylece yönetim kentli ve Farisi unsurlarla geleneksel yapısını muhafaza eden Türkler arasında paylaşılırken, ulema sınıfını genellikle Arap ve Farisi kökenliler teşkil etmiştir. Şîîler ise yönetimden dışlanan bir kesim olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Batınîlik bu dönemde tamamen marjinal hale gelerek yer altına çekilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbâr*, Ankara, 2000.
- BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev., Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- DEVLETŞAH, *Tezkire-i Devletşah* (Çev. Necati Lugal), İstanbul, 1990.
- EL-HÜSEYNÎ, Şadrudin Ebu'l-Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, Ankara, 1999.
- ES-SUYUTÎ, Celalüddin, *Tarihu'l Hulefa*, Mısır, 1952.
- EBU YUSUF, İmam, *Kitabü'l Harac*, Sadeleştirilen, İsmail Karakaya, Ankara, 1982.
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar ve Mevlana*, İstanbul, 2015.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Sıbt, *Miratü'z-zaman Fî Tarihi'l-Ayan*, Çev. Ali Sevim, Ankara, 2011.
- KORKUD, Şehzade, *İslam'da Ganimet ve Cariyelik*, Haz. Asım Cüneyd Köksal, Osman Güman, İstanbul, 2013.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Haz. Metin Ergun, Ankara, 2005.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976.
- KÖYMEN, Mehmed Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 2013.

TİDSAD

Ramazan Ata

- KUTLU, Sönmez, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İstanbul, 2011.
- NEŞRÎ, Mehmed, *Neşri Tarihi*, Yay., Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara, 1995.
- NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981.
- OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul, 2002.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Arı Kovanına Çomak Sokmak*, Söyleşi, Haşim Şahin, İstanbul, 2014.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı*, İstanbul, 2000.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “*Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İst, 1999.
- SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989.
- SUYUTÎ, Celalüddin, *Tarihu'l Hulefa*, Mısır, 1952.
- ŞEKER, Fatih M., *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Ankara, 2012.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1971.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1980.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Fahrettin Razî*, Ankara, 1991.
- NOT: Makaleyi Yazan:** Yrd. Doç. Dr. Ramazan Ata, Aksaray Üniv. İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı mail: ataramazan68@gmail.com